

Чаплінський В.Р.,

асистент кафедри економіки підприємства

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Досліджено процес формування теорії людського капіталу та відмічено погляди представників різних економічних шкіл щодо трактування людського капіталу в хронологічному порядку.

Ключові слова: людський капітал, інтелектуальні здібності, уміння, навички.

Постановка проблеми. В умовах переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки суттєво зросла роль нематеріальних факторів виробництва, що у свою чергу сформувало необхідність детального їх дослідження та розвитку. Теорія людського капіталу, як окремий розділ економічної науки, сформувалась лише на рубежі 50-60-х років ХХ століття, разом з цим її джерела формувалися значно раніше. На сьогоднішній день концепція людського капіталу здобула широке визнання в Україні, але сформовані нові реалії соціально-економічного розвитку потребують подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення та аналізу людського капіталу займалися такі відомі вчені, як: Т. Шульц та Г. Беккер, Л. Туроу, С. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі та інші. Однак, незважаючи на проведені дослідження, питання витоків та формування концепції людського капіталу є ще досить дискусійними.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження еволюції розвитку та сутності концепції людського капіталу.

Основний матеріал дослідження. З історії економічної думки видно, що ідея людського капіталу має давні корені. Початок формування якої пов'язаний ще з розвитком концепції капіталу. У загальному теорія людського капіталу досліджує зв'язок природних і набутих здібностей та навичок індивідів з доходами, безпосередньо, працівника, підприємства та суспільства загалом.

Людський капітал – це сукупність природних та набутих здібностей індивіда, використання яких в економічній діяльності дає переваги до отримання більших прибутків. До таких здібностей відносяться знання, навички, досвід, інформаційна культура і т.д., і т.п.

Передумови до формування теорії людського капіталу виникли за багато років до її офіційного визнання, так, ще у працях Платона простежуються вислови про людські здібності, уміння. У трактаті «Держава» він писав, що «люди мають різну природу, а також здібності до тієї чи іншої справи» і «кожне діло можна робити не лише в більшій кількості, але й краще та докладуючи менших зусиль, коли виконувати його за своїми природними здібностями» [18, с. 60].

Його послідовник Аристотель, стверджував, що «... знання і розуміння більше належать мистецтву, ніж досвіду,... хто володіє якимось мистецтвом, мудріший за тих, хто має досвід, бо мудрість у кожного більше залежить від знання, і це тому, що перші знають причину, а другі – ні» [2, с. 66–69].

Фома Аквінський стверджував, що праця існує для людини, де вона розкриває свою людську гідність, він ставив розумову працю вище від фізичної. Також мислитель цінував духовну, розумову працю, відмічаючи важливість інтелекту людини і наголошував, що «чуттєве сприйняття не охоплює сутності речей, а тільки їх зовнішні акциденції. Так само і уявлення охоплює лише подібність тіл. Лише один інтелект охоплює сутність речей. Саме інтелектуальне начало, яке називається розумом або інтелектом, здійснює діяння саме через себе, і тіло тут участі не бере» [1, с. 91–92].

Вагомий внесок у розкритті значення освіти, навичок в економічному житті суспільства здійснили представники класичної політекономії – В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Ф. Кене, Т. Мальтус.

Одним з перших звернув увагу на інтелектуальні здібності людини В. Петті. Економіст, розглядаючи навички і здібності робітників стверджував, що «...краще спалити продукт праці однієї тисячі людей, ніж допустити, щоб ці люди нічого не робили і, як наслідок, – втрачали своє вміння працювати» [17, с. 68]. Також, слід відмітити, що В. Петті відокремив здібності та навички робітників як складову основного капіталу. У праці «Слово мудрим» (1664) він відмічав, що «людський рід має таку вартість, як і земля», а в «Політичній арифметиці» (1676) зазначав, що країна з малочисленним населенням за своїми багатствами може бути еквівалентна багаточисельній, що досягається шляхом підвищення професійної майстерності [16, с. 82].

А. Сміт також розглядав людські здібності як складову капіталу, а першоджерелом багатства вважав працю. Так, у своїй роботі, «Багатство народів» він стверджував, що капітал є також капіталізованою цінністю «набутих і корисних здібностей усіх громадян чи членів суспільства» [22, с. 208]. Він стверджував, що «щорічна праця кожного народу становить первісний фонд, який надає йому всі життєво необхідні предмети і зручності, що споживає народ протягом року, які складаються завжди або з безпосередніх продуктів цієї праці, або з того, що одержується в обмін на ці продукти в інших народів» [22, с. 114]. Також А. Сміт, вивчав модель економічної людини і наголошував, що час та витрати, здійснені на освіту, обов'язково окупляться ціною праці та стверджував, що набуття здібностей, враховуючи також утримання їх володаря під час його виховання, навчання або учнівства, становлять основний капітал, який немов реалізується у його особистості [21, с. 103]. Також економіст виділяє людей, що працюють з розумовим, інтелектуальним навантаженням в особливий клас, ствержуючи, що «з прогресом суспільства наука стає заняттям особливого класу громадян» [21, с. 125].

Вагомий внесок у розвиток теорії людського капіталу зробив Д. Рікардо. Він першим ввів поняття «робочої сили» стосовно тих осіб, які хочуть і можуть працювати. Д. Рікардо відмічав, що однією з головних причин відставання країн в економічному розвитку є «брак освіти в усіх верствах народу» [19, с. 89].

Послідовник Д. Рікардо, Дж. С. Міль у своїй праці «Основи політичної економії», особливо оцінив та відмітив значення теоретичної праці, яка «з національного або загального погляду... становить частину виробництва в такому ж конкретному сенсі, як праця людини, що творить практичні винаходи, тому що багато практичних випадків були прямим наслідком теоретичних відкриттів, і кожне розширення знань про силу природи було корисним для життєвих праць» [15, с. 11].

Цієї ж доктрини дотримувався і французький економіст Ф. Кене, який у дослідженні «Населення» стверджував, що «могутність держави творять люди», а «від способу використання праці людей і від зростання населення залежить збереження і збільшення багатства нації» [27, с. 145]. Також він стверджував, що для приросту

населення і збільшення багатства потрібна впевненість у свободі та володінні багатствами, бо «заможність зумовлює працездатність тому, що люди користуються добробутом, який вони забезпечують, звикають до вигод життя (доброї їжі, гарного одягу) та бояться бідності. Вони виховують у своїх дітей звички до праці й добробуту, а діти продовжують їх старання» [8, с. 175].

Т. Мальтус відстоював дещо іншу позицію стосовно значення населення для багатства нації визнаючи, що людські ресурси є важливим фактором виробництва. У своїй роботі «Нарис про закон народонаселення» стверджував: «Я готовий визнати, як і мудреці древності, що могутність держави має вимірюватися не розміром її території, а кількістю населення. Я розходжусь з цими авторами тільки стосовно того, як отримати численне і водночас сильне і здорове населення» [11, с. 136].

Роботи К. Маркса також вплинули на розвиток теорії людського капіталу. Так, у «Капіталі» проаналізовано поняття «робоча сила», під якою він пропонує розуміти сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особистість людини, і які вона використовує щоразу, коли виробляє певні споживчі вартості [13, с. 222]. Однак, дане визначення зосереджене на простій фізичній праці робітників і у ньому недооцінена розумова, творча та підприємницька діяльність.

У науковій роботі «Національна система політичної економії» Ф. Ліст відніс до капіталу, крім матеріальних благ, ще набуті та природні здібності людей. Стверджував, що багатство нації значною мірою залежить від рівня розвитку «розумового капіталу», бо «сучасний стан народів є наслідком нагромадженої маси різноманітних відкриттів, винаходів, покращень, удосконалень і зусиль усіх поколінь, які жили до нас. Все це становить розумовий капітал існуючого людства і кожна окрема нація є продуктивною настільки, наскільки вона зуміла засвоїти цей спадок від попередніх поколінь і поповнити його власними надбаннями...». Саме тому він відмічав, що першочерговим завданням держави має стати створення сприятливих умов для розвитку людського капіталу, що дасть змогу забезпечити суттєві переваги у майбутньому.

Г. Манків стверджує, що «людський капітал – знання та кваліфікація, які працівники набувають через освіту від початкових дитячих програм до професійної підготовки на робочому місці» [12, с. 144].

Важливість освіти у формуванні людського капіталу та її вплив на економічний розвиток країни вивчав А. Маршал. Він наголошував на потребі фінансової підтримки обдарованих дітей, стверджуючи, що діти, які народились у бідних сім'ях, не повинні витрачати свої здібності на примітивну роботу. А. Маршал відмічав, ніщо так не буде сприяти швидкому зростанню матеріального багатства, як вдосконалення шкільної освіти, бо економічна вигода від використання одного великого промислового відкриття може покрити витрати на освіту для цілого міста [14, с. 290].

Як самостійний розділ економічного аналізу теорія людського капіталу сформувалась лише на рубежі 50-60-х років ХХ століття. Її формування було обумовлено змінами в соціальному та економічному житті суспільства, викликаними науково-технічним прогресом. У ті роки постала гостро потреба у висококваліфікованих кадрах, що обумовило необхідність переосмислення значення освіти. Тоді людський капітал став одним із головних загальноекономічних понять, що дозволяють описати і пояснити через призму людських інтересів і дій багато економічних процесів.

Основоположниками теорії людського капіталу можна вважати відомих американських економістів ХХ століття Т. Шульца та Г. Беккера.

Першим опублікував наукові праці з теорії людського капіталу Т. Шульц: «Формування капіталу освіти» (1960) і «Інвестиції в людський капітал» (1961). Вчений

розглядав людський капітал як наявний у кожного запас придбаних знань, здоров'я, навичок, досвіду, здібностей, мотивацій і енергії, що може використовуватися протягом певного періоду часу з метою виробництва товарів і послуг, який є формою капіталу, тому що є джерелом майбутніх заробітків або майбутніх задоволень, або того й іншого разом, а людський, тому що є складовою частиною людини.

Також значний внесок у розвиток концепції людського капіталу зробив Г. Беккер. У 1964 р. він видав наукову працю «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз». У своїй роботі економіст відмічає, що людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, до яких можна віднести навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я. Сформована ним модель стала основою для всіх наступних досліджень у цій сфері.

Л. Туроу дає наступне визначення: «Людський капітал людей являє собою їх здібність виробляти предмети й послуги». Економіст відмічає людський капітал, як невід'ємну складову індивіда, що включає повагу до соціальної та політичної стабільності, яка здобувається, як правило, в результаті відповідної освіти і виховання.

«Людський капітал є мірою втіленої в людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає вроджені здібності та талант, а також освіту і придбану кваліфікацію» так характеризують людський капітал С. Фішер, Р. Дорнбуш та Р. Шмалензі [24, с. 302].

С. Г. Струмлілн також відмічав важливість людського капіталу, а саме: він стверджував, що за рахунок освітнього фактора, економіка країни може суттєво зміцніти. Відмічаючи, що витрати на освіту окупаються з лишком уже в перші півтора року, а протягом «...наступних 35,5 років держава одержує чисті бариші на цей капітал у розмірі 73% річних» [23, с. 81].

У 80 роки ХХ ст. Р. Капелюшников розглядає людський капітал, як «наявний у кожного запас знань, здібностей і мотивацій», даний набір, на його думку, «становить капітал, тому що їхнє формування вимагає відволікання засобів на шкоду поточному споживанню, але при цьому вони слугують джерелом підвищення продуктивності й заробітків у майбутньому» [7, с. 287].

Російський учений М. М. Критський категорію «людський капітал» визначав як загально-конкретну форму людської життєдіяльності, яка є результатом попередніх форм, тобто, споживчої і продуктивної, які адекватні епохам привласнюючого і виробляючого господарства, що здійснюється, як підсумок, історичного руху людського суспільства до його сучасного стану [9, с. 9]. Погляди М. Критського розвиваються в роботах Л. Г. Сімкіної [20, с. 48]. Вона розглядає історично послідовні форми збагачення життєдіяльності як у вжитку, так і у виробництві. Джерелом і формою збагачення в життєдіяльності людини виступає інтелектуальна діяльність.

А. Чухно теорію людського капіталу ототожнює з теорією людського розвитку, визначаючи за основну мету створення умов для всебічного розвитку людини [25, с. 95].

Серед українських науковців, що працюють над аналізом та формуванням теорії людського капіталу варто виділити О. Грішнову. За її визначенням, «людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинених унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу» [4, с. 16].

Розглядаючи людський капітал Н. Голікова дає йому таке визначення: «людський капітал – це вартість запасу здібностей, досвіду, знань, які залучені до процесу

господарювання, капіталізовані на основі найму та приносять додану вартість (прибуток)» [3, с. 3].

Б. Кульчицький під людським капіталом розуміє сукупність здібностей і кваліфікацій, що забезпечує провідну функцію засобів виробництва і предметів тривалого користування [10, с. 27].

«Капітал сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці і тим самим впливає на зростання доходів даної людини» називається людським капіталом, стверджував С. А. Дятлов [5, с. 83].

У свою чергу, Н. Р. Бовен характеризував людський капітал як набуті знання, навички, мотивації й енергію, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися протягом певного часу з метою виробництва товарів та послуг.

В. Л. Иноземцев визначає людський капітал як «... знання і кваліфікація людей, причому значення заданих факторів постійно зростає, а також здатність людей спілкуватися один з одним, що має важливе значення для всіх аспектів суспільного життя» [6, с. 129].

Висновки. Отже, проаналізувавши досліджуваний матеріал щодо формування концепції людського капіталу, можна стверджувати, що з розвитком еволюційної думки стосовно поняття капітал, все більше і більше уваги приділяється людині, а саме її здібностям та інтелектуальним можливостям. Завдяки розвитку теорії людського капіталу сформувались передумови до інформаційної революції і формування інформаційного суспільства, що передбачали зміну першості матеріальних благ на користь інформаційних.

Список використаних джерел

1. Аквинский Ф. Антология мировой философии – в 4-х т. / Ф. Аквинский. – М. : Мысль, 1969. – Т. 1. – 936 с.
2. Аристотель. Метафізика – в 4-х т. / Аристотель. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 119 с.
3. Голікова Н. В. Людський капітал як фактор зростання і розвитку економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. економічна теорія 08.01.01, ін-т екон. прогнозування / Н. В. Голікова. – К., 2004. – 23 с.
4. Грішнова О. А. Людський капітал формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2001. – 255 с.
5. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала / С. А. Дятлов. – СПб. : СПбУЭФ, 1994. – 160 с.
6. Иноземцев В. Л. Новая постиндустриальная волна на Западе : Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Академия, 1999. – 640 с.
7. Капелюшников Р. И. Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы: критический анализ / Р. И. Капелюшников. – М. : Наука, 1981. – 450 с.
8. Кене Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ; пер. с франц. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 551 с.
9. Критський М. М. Человеческий капитал / М. М. Критський. – Л. : Ленгоста, 1991. – 119 с.
10. Кульчицький Б. В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація : монографія / Б. В. Кульчицький. – Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 352 с.
11. Мальтус Т. Дослідження закону народонаселення / Т. Мальтус. – К. : Основи, 1998. – 535 с.
12. Манків Н. Г. Макроекономіка : підручник для України / Н. Г. Манків : пер. з англ.; наук. ред. перекл. С. Панчишина. – К. : Основи, 2000. – 588 с.
13. Маркс К. Твори – 2-е вид. – В 30 т. / К. Маркс, Ф. Енгельс : пер. з 2-го рос. вид. – К. : Держполітвидав УРСР, 1963. – Т. 23. – 847 с.

14. Маршалл А. Принципы экономической науки. – В 3-х т. / А. Маршалл : пер. с англ. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1. – 414 с.
15. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. Милль. – М. : Прогресс, 1980. – Т. 1. – 495 с.
16. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М. [Б. и], 1970. – С. 82.
17. Петти В. Трактат о налогах и сборах / В. Петти. – М. : Ось-89, 1997. – 112 с.
18. Платон. держава / Платон; пер. з давньогре. та комент. Д. Коваль. – К. : Основи, 2000. – 355 с.
19. Рикардо Д. Сочинения: Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 1. – 360 с.
20. Симкина Л. Г. Человеческий капитал в инновационной экономике : дис. д-ра эконом. наук. : спец. 08.00.01 экономическая теория / Симкина Л. Г. – СПб. : 2000. – 349 с.
21. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов – в 3 кн. / А. Смит. – М. : Наука, 1993. – Т. 1. – 572 с.
22. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
23. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда / С. Г. Струмилин. – М. : Наука, 1982. – 472 с.
24. Фишер С. Экономика / Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. ; пер. с англ. со 2-го изд. – М. : Дело, 1998. – 864 с.
25. Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко; за ред. А. А. Чухно. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

Summary. The process of formation of human capital theory and noted the views of different economic schools on the interpretation of human capital in chronological order.

Key words: human capital, intellectual abilities, skills.

УДК 331.101.2

Шаульська Л.В.,

д.е.н., професор

Донецького національного університету,

м. Вінниця

Панькова А.Д.,

аспірантка

Інституту економіки промисловості НАН України,

м. Київ

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЦІННОСТІ ТА ПРЕСТИЖУ ПРАЦІ

Обґрунтовано необхідність підвищення цінності людини праці та праці. Визначено перешкоди на шляху модернізації сфери праці у становленні та розвитку людства. Запропоновано напрями підвищення соціальної відповідальності в системі трудових відносин.

Ключові слова: праця, людина праці, цінність праці, суспільні відносини, соціальна відповідальність, трудова сфера.

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах праця втратила для більшості працівників цінність і перетворилася лише на інструмент отримання певних матеріальних благ. Для молоді стає популярним наслідування та копіювання так званих «успішних» людей, у яких робота займає досить скромне місце у житті, через що розуміння «успіху» та його досягнення зазнає значних змін у свідомості людей, а показник добробуту кожної людини не завжди співвідноситься з результатами її праці.